

Щербакова Н.В.

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри
цивільного права і процесу
Донецького національного
університету імені Василя
Стуса*

Shcherbakova N.V.

*PhD in Law, associate
professor, associate professor
of Civil Law and Procedure
Department, Donetsk National
University after Vasyl Stus*

КОРПОРАТИВНІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ УЧАСНИКІВ ПІД ЧАС РЕОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

Необхідність в захисті законних прав та інтересів учасників господарських товариств під час проведення реорганізації особливо гостро постає тоді, коли виникає конфлікт інтересів між суб'єктами корпоративних правовідносин, чиняться перешкоди в здійсненні корпоративних прав, що має прояв в невиконанні господарським товариством, його органами управління встановлених законом та корпоративними актами обов'язків, зловживанні ними чи іншими учасниками корпоративних правовідносин своїми правами, тощо. Відсутність належного правового регулювання корпоративних відносин під час реорганізації потребує встановлення відповідних механізмів спеціального захисту, дієвості та ефективності яких залежить від встановлених гарантій здійснення прав учасників, в тому числі і права на захист.

В науковій літературі питанням захисту законних прав та інтересів учасників господарських товариств, зокрема під час реорганізації, приділяли увагу чимало науковців. Втім, одним із перших на корпоративні способи захисту звернув увагу Д.В. Ломакін, який визначає корпоративні способи захисту як спеціальні способи захисту, особливості яких полягають в тому, що вони використовуються тільки під час порушення відповідного виду суб'єктивних цивільних прав – корпоративних прав [1, с. 424-425].

Корпоративні способи захисту прав учасників господарських товариств, в тому числі в процесі проведення реорганізації, безпосередньо чинним законодавством не визначені, на що неодноразово зверталась увага і у вітчизняній юридичній літературі [2, с. 325], а впливають із загальних способів захисту прав, що відображені в Конституції Украї-

ні та кодифікованих актах (ст. 16 ЦК України [3]¹ та ст. 20 ГК України [4]) та спеціальних способів, що регламентовані спеціальними нормами законодавства, зокрема законами України «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про господарські товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та інші [5, с. 153].

Аналіз чинного законодавства дозволяє виокремити наступні основні корпоративні способи захисту прав учасників (акціонерів) господарських товариств під час проведення реорганізації, а саме:

- визнання недійсним рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію;
- пред'явлення вимоги про викуп товариством належних йому акцій.

Акціонеру (учаснику) необхідно захищати свої майнові та немайнові права, які впливають із права на акцію (частку). Одним із належних способів захисту таких прав виступатиме визнання рішення загальних зборів акціонерів (учасників) про реорганізацію недійсним. Такий спосіб, як справедливо вказує А.В. Качалова, можна визнати ефективним за умови наявності у учасників господарського товариства, що реорганізується, можливості досягнення цілі реального та оперативного поновлення порушеного права та усунення наслідків його порушення [6, с. 77].

В статті 50 Закону України «Про акціонерні товариства» [7] передбачена можливість оскарження рішення загальних зборів, якщо таке рішення або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту чи положення про загальні збори акціонерного товариства. Таке право на оскарження реалізується в разі, якщо учасник (акціонер) не приймав участі в загальних зборах товариства чи голосував проти прийняття такого рішення та мав статус учасника (акціонера) на дату прийняття оскаржуваного рішення. Пунктом 2.12. Постанови Пленуму ВГСУ від 22.05.2016 року № 4 «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» [8] встановлено наступні підстави визнання недійсними

1 Як слушно зауважує В.А. Васильєва, якщо виходити з принципу консолідації норм, а не їх дроблення, то за основу судового захисту учасників корпорації варто брати ст. 16 ЦК України, яка є базисом (т.з. «каркасом») у формуванні вимог у кожному конкретному спорі (Корпоративне право України: проблеми теорії та практики:

рішень загальних зборів учасників (акціонерів, членів) господарського товариства:

- невідповідність рішень загальних зборів нормам законодавства;
- порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів товариства;
- позбавлення учасника (акціонера, члена) товариства можливості взяти участь у загальних зборах.

Під час розгляду відповідних справ необхідно враховувати, що не всі порушення законодавства, допущені під час скликання та проведення загальних зборів юридичної особи, є підставами для визнання недійсними прийнятих ним рішень, оскільки такі порушення носять переважно процедурний характер.

Безумовно, підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів у зв'язку з порушенням прямих вказівок закону є:

- прийняття загальними зборами рішення за відсутності кворуму для проведення загальних зборів чи прийняття рішення у разі неможливості встановлення наявності кворуму;
- прийняття загальними зборами рішень з питань, не включених до порядку денного загальних зборів товариства;
- відсутність протоколу загальних зборів акціонерного товариства, підписаного головою і секретарем зборів;
- відсутність протоколу загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю.

При цьому, в науковій літературі зазначається, що за відсутності належного волевиявлення учасників при формуванні рішень корпорації останні слід вважати такими, що не відбулися, вони не мають юридичної сили, незалежно від оскарження їх у судовому порядку [9, с. 527]. У зв'язку із чим розрізняють нікчемні та оспорювані рішення.

До числа нікчемних рішень належать рішення, які прийняті: (а) за відсутності кворуму для проведення загальних зборів; (б) без необхідної для прийняття рішення більшості голосів; (в) з питань, не включених до порядку денного загальних зборів (за винятком випадку, якщо в ньому взяли участь усі учасники товариства). Всі інші рішення слід вважати оспорюваними, тобто такими, які можуть бути визнані недійсними у судовому порядку та які втрачають юридичну силу з моменту прийняття відповідного рішення судом.

Слід зазначити, що якихось певних особливостей щодо такого корпоративного способу захисту прав учасників (акціонерів) як визнання рі-

шення загальних зборів недійсним під час реорганізації не встановлено чинним законодавством.

В цьому зв'язку корисним представляється підхід, який запроваджено в праві Європейського Союзу. Так, Третя Директива ради 78/855/ЄЕС від

9 жовтня 1978 року на основі ст. 54 (3) (g) договору щодо злиття акціонерних товариств визначає виключні підстави та умови визнання реорганізації недійсною (ст. 22), яка встановлюється за загальним правилом виключно за рішенням суду.

Виокремлюють такі основні підстави визнання процедури злиття недійсною:

- відсутність попереднього судового чи адміністративного превентивного нагляду за законністю її проведення;
- підготовка та завірення злиття з порушенням вимог чинного законодавства;
- доведення фальсифікації рішення загальних зборів, або якщо таке рішення суперечить чинному законодавству [10, с. 24].

Більш того, законодавством ЄС передбачається наступне: якщо відповідний судовий орган виявляє порушення, які можуть призвести до визнання злиття недійсним, та якщо існує можливість виправлення таких порушень, – судовий орган зобов'язаний надати товариству час, необхідний для виправлення цих порушень. Також слід зазначити, що рішення про визнання злиття недійсним не може бути використано як інструмент для списання будь-яких боргових зобов'язань, а відтак визнання реорганізації недійсною не є підставою для визнання недійсними зобов'язань, що виникли у товариства- правонаступника у період між здійсненням злиття (приєднання) та визнанням його недійсним; при цьому товариство (товариства)-правопередники та товариство- правонаступник несуть солідарну відповідність за зобов'язання, що виникли за вказаний період.

В свою чергу слід зазначити, що деякі держави вже на законодавчому рівні запровадили такий корпоративний спосіб захисту прав учасників (акціонерів) під час проведення реорганізації як визнання недійсним рішення про реорганізацію, тобто оспорування реорганізації.

Так, починаючи вже з 1 вересня 2014 року, в ЦК РФ (ст. 60.1.) визначено не тільки коло осіб, які мають право оспорювати рішення про реорганізацію, але й встановлені правові наслідки визнання рішення загальних зборів про реорганізацію недійсним. Згідно ст. 60.1. ЦК РФ [11] рішення про реорганізацію юридичної особи може бути визнано недійсним за вимогою учасників юридичної особи, що реорганізувалася, а

також інших осіб, які не є учасниками юридичної особи, якщо таке право їм надано за законом. Крім того, визначені процедурні моменти, а саме:

- строк пред'явлення вимоги про визнання недійсним рішення про реорганізацію юридичної особи (така вимога може бути пред'явлена до суду протягом трьох місяців з моменту внесення запису про початок процедури реорганізації в Єдиний державний реєстр юридичних осіб, якщо інший строк не встановлено законом – ч. 1 ст. 60.1. ЦК РФ);

- правові наслідки визнання недійсним рішення про реорганізацію юридичних осіб (визнання судом недійсним рішення про реорганізацію не призводить до ліквідації новоствореної в результаті реорганізації юридичної особи, а також не є підставою для визнання недійсними правочинів, що були укладені такою юридичною особою (ч. 2 ст. 60.1. ЦК РФ)).

Таким чином, запровадження такого способу захисту, як визнання недійсним рішення про реорганізацію, має враховувати таку особливість, що полягає в обов'язковому порівнянні несприятливих наслідків проведення реорганізації для акціонера (учасника) господарського товариства із наслідками визнання недійсним рішення про її проведення для самого товариства, яке реорганізується, та третіх осіб.

Іншим належним способом захисту прав акціонера (учасника) під час реорганізації виступає право вимагати викупу товариством належних акціонерів акцій Це право в юридичній літературі ще називають «право на незгоду» [12, с. 8; 13, с. 19], яке гарантовано тільки відносно акціонерів. Для учасників інших видів господарських товариств таке право не закріплено нормами чинного законодавства, і, якщо воно не передбачено на локальному рівні статутом товариства, то виникає проблема також із його захистом. В науковій літературі вже неодноразово обґрунтовувалася позиція щодо необхідності закріплення «права на незгоду» для учасників господарських товариств незалежно від їх виду [14, с. 165; 15, с. 16].

Слід зазначити, що такий спосіб захисту як визнання недійсним рішення загальних зборів про реорганізацію господарських товариств здійснюється в межах юрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників (акціонерів), тоді як право вимагати викупу товариством належних акціонерів акцій здійснюється в межах такої форми захисту, як самозахист корпоративних прав, який потребує залучення до захисту прав органів управління акціонерним товариством (т.з. опосередкований порядок самозахисту).

Право вимагати викупу товариством належних акціонерів акцій передбачено ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства» і виникає у акціонера тоді, коли він не брав участі чи не згоден із прийнятим загаль-

ними зборами рішенням про злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ, зміну організаційно-правової форми (ч. 1 ст. 68). Право на незгоду є ефективним тоді, коли акціонер не погоджується із рішенням загальних зборів акціонерів і при цьому має таку кількість акцій, за якої не може впливати на політику рішень, що приймаються загальними зборами акціонерів. Цей спосіб є дієвим корпоративним способом захисту прав дрібних акціонерів.

При цьому слід зазначити, що в товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю подібні норми відсутні, а учасникам, як було зазначено вище, якщо вони голосували проти прийняття рішення про реорганізацію або не приймали участі в голосуванні, надано виключне право оскаржувати рішення органів, які прийняли відповідне рішення. Крім того, необхідно довести, що голосування учасника товариства мало можливість вплинути на результати голосування; допущені порушення є істотними, а рішення заповдіяло збитки такому учасникові.

В даному зв'язку інтерес викликає досвід США, коли більшість акціонерів схвалює реорганізацію (51 %), а ті акціонери, які залишилися в меншості, зобов'язані виставити на продаж свої акції, навіть якщо вони не голосували за реорганізацію. Цей процес називається «виморожуванням акціонерів» (be frozen out shareholders). Положення достатності схвалення більшістю розроблено для того, щоб запобігти можливості зтягування (holdout problem) реорганізації, яка може виникнути, коли меншість акціонерів намагається затримати завершення реорганізації до тих пір, поки не отримує компенсацію зверх ціни за акції. Проте, це не означає, що незгодні акціонери не мають прав. Акціонери, які вважають, що їх акції коштують значно вище, ніж запропоновано умовами реорганізації, можуть звернутися до суду та відстоювати свої права акціонерів на оцінку (shareholder appraisal rights) [16, с. 32]. Необхідно зазначити, що суди в США неохоче стають на бік позивачів, в ролі яких, як правило, виступають представники меншості акціонерів. Наприклад, суди штату Делавер переважно відмовляють в задоволенні такого роду позовів. Ось чому під час реорганізації корпорацій більш реально для дрібних акціонерів отримати вартість акцій [17, с. 367-368]. При цьому, з метою запобігання подачі позовів «акціонерами-вимагачами» передбачено наступне правило: якщо суд встановить, що позов було подано безпідставно або з неправомірною метою (перш за все, вимагання), то на акціонера покладається обов'язок відшкодувати корпорації всі витрати, в тому числі і оплату гонорарів юристам (ст. 2.46. (2) Примірного закону про підприємницькі корпорації 1969 р.) [18, с. 79]. Більш того, практика США свід-

чить, що викупу підлягають не тільки акції осіб, які голосували проти рішення про реорганізацію, але й інших дрібних акціонерів. Це зроблено задля того, щоб не допустити відволікання сил та коштів компанії на довготривалі судові тяжби, які можуть мати місце в таких справах.

Представляється, що на даному етапі розвитку економіки, під час стрімко зростаючих потребах в інвестиціях, законодавству України не можна наосліп переймати досвід закордонних країн, зокрема США, капіталізація компаній яких не йде ні в яке порівняння з українськими. Наразі, право повинно стимулювати інвестування вільних коштів в економіку, притік в акціонерні товариства дрібних акціонерів-інвесторів, які мають бажання розмістити свої кошти без значного ризику їх втрати, що, в свою чергу, сприяло би інвестуванню вітчизняної економіки за рахунок внутрішніх резервів. Для цього необхідно виключити ситуації, коли дрібний акціонер (учасник) буде отримувати завищений дохід, невідповідний реальності, за рахунок послаблення самих господарських товариств та порушення інтересів учасників, які залишилися в товаристві.

Висновки

1. До основних корпоративних способів захисту прав учасників (акціонерів) під час реорганізації за чинним законодавством слід відносити: визнання недійсним рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію; пред'явлення вимоги про викуп товариством належних акціонерів акцій.

2. За своєю юридичною характеристикою корпоративні способи захисту прав учасників під час реорганізації є похідними; поєднують в собі наявність двох складових елементів (майнових та немайнових прав); відносяться до спеціальних способів захисту корпоративних прав.

3. Такий спосіб захисту як визнання недійсним рішення загальних зборів про реорганізацію господарських товариств здійснюється в межах юрисдикційної форми захисту корпоративних прав учасників (акціонерів), тоді як право вимагати викупу товариством належних акціонерів акцій здійснюється в межах такої неюрисдикційної форми захисту, як самозахист корпоративних прав шляхом залучення до захисту прав органів управління акціонерним товариством (опосередкований порядок самозахисту).

4. Розробити механізм спеціального захисту корпоративних прав в товариствах з обмеженою і додатковою відповідальністю шляхом встановлення гарантій такого захисту в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а саме: передбачити право учасника на оскарження рішення загальних зборів; встановити проце-

дурні моменти щодо строків та порядку оскарження рішення загальних зборів.

5. Потребує подальшого дослідження питання оспорювання реорганізації, встановлення відповідної процедури її оскарження на законодавчому рівні з визначенням підстав, строків, порядку та правових наслідків. При встановленні відповідної процедури оскарження реорганізації необхідно враховувати наступне: (а) визнання реорганізації недійсною не є підставою для визнання недійсними зобов'язань, що виникли у товариства- правонаступника у період між здійсненням реорганізації, та визнанням її недійсною; (б) товариство (товариства)-правопередники та товариство- правонаступник несуть солідарну відповідність за зобов'язання, що виникли за вказаний період.

1. Ломакин Д.В. *Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах.* – М.: Статут, 2008. – 511 с.
2. *Корпоративне право: навчальний посібник* / О.В. Гарагонич, С.М. Грудницька, Л.М. Дорошенко [та ін.]; за заг.ред. О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, Л.М. Дорошенко. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Видавничий дім «АртЕк», 2018. – 400 с.
3. *Цивільний кодекс від 16 січня 2003 року № 435-IV // Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 40-44. – ст. 356.
4. *Господарський кодекс від 16 січня 2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – ст. 144.
5. Бігняк О.В. *Захист корпоративних прав: проблеми теорії і практики: монографія* / О.В. Бігняк; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2018. – 408 с.
6. *Корпоративное право: актуальные проблемы* / Под ред. Д.В. Ломакина. – М.: Инфотропик Медиа, 2015. – 256 с.
7. *Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI // Верховна Рада України.* – 2008. – № 50-51. – ст. 384.
8. *Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин: Постанова Пленуму ВГСУ від 25.02.216 року № 4 // Вісник господарського судочинства.* – 2016. – № 1. – С. 72.
9. *Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія* / В.А. Васильєва, В.В. Луць, Л.В. Сіщук [та ін.]; за заг.ред. В.А. Васильєвої. – Харків: Право, 2018. – 616 с.
10. *Право компаній: порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України Acquis Communautaire Європейського Союзу.* – К.: Держ.департ. з питань адаптації зак-ва, 2009. – 82 с.

11. *Гражданский кодекс Российской Федерации от 21.10.1994 (с изм. и доп.)* // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravo.gov.ru>
12. Винник О.М. Проблемы правового обеспечения реализации интересов различных групп акционеров в акционерном обществе // *Предпринимательство, хозяйство и право.* – 1999. – № 6. – С. 6-8.
13. Винник О. Захист інтересів у процесі здійснення підприємницької діяльності // *Підприємництво, господарство і право.* – 1997. – № 9. – С. 14-19.
14. Щербакова Н.В. *Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ: Монография.* – Донецк: Норд-Пресс, ДонНУ, 2007. – 258 с.
15. Кравчук В.М. *Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах: автореферат дис. д-ра юрид.наук: 12.00.03. / В.М. Кравчук; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого – Х., 2010. – 38 с.*
16. Патрик Гохман. *Слияния, поглощения и реструктуризация бизнеса.* – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 740 с.
17. Мозолин В.П. *Корпорации, монополии и право в США.* – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1966. – 398 с.
18. Сыродоева О.Н. *Акционерное право США и России (сравнительный анализ).* – М.: Спарк, 1996. – 112 с.

Щербакова Н.В. Корпоративні способи захисту прав учасників під час реорганізації господарських товариств

Стаття присвячена аналізу корпоративних способів захисту прав учасників під час реорганізації господарських товариств. Виділено такі основні корпоративні способи захисту: визнання недійсним рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про реорганізацію; пред'явлення вимоги про викуп товариством належних акціонерів акцій. Встановлено, що за своєю юридичною характеристикою корпоративні способи захисту прав учасників під час реорганізації є похідними; поєднують в собі наявність двох складових елементів (майнових та немайнових прав); відносяться до спеціальних способів захисту корпоративних прав. Запропоновано розробити механізм спеціального захисту корпоративних прав в товариствах з обмеженою і додатковою відповідальністю шляхом встановлення гарантій такого захисту в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а саме: передбачити право учасника на оскарження рішення загальних зборів; встановити процедурні моменти щодо строків та порядку оскарження рішення загальних зборів.

Ключові слова: захист прав учасника; корпоративні способи захисту; підстави визнання рішення недійсним; оспорування реорганізації; пред'явлення вимоги про викуп.

Scherbakova N. V. Corporate methods to protect the rights of participants during the reorganization of business partnerships

The article is devoted to analysis of corporate methods of protection of participants' rights during reorganization of business partnerships. The following basic corporate protection methods are highlighted: invalidation of the decision of the general meeting of shareholders (about reorganization); filing by the shareholder of the request for redemption by the company of its shares. It has been determined that, by its legal characteristic, corporate methods to protect the rights of participants during reorganization are derived; the existence of two constituent elements (property and non-property rights); special methods of protecting corporate rights. It is proposed to develop a mechanism for special protection of corporate rights in limited and additional liability companies by establishing guarantees of such protection in the Law of Ukraine «About limited and additional liability companies», and it is: to foresee the participant's right to appeal the decision of the general meeting; set procedural moments regarding the timeframe and procedure for appealing the general meeting decision.

Keywords: participant's rights protection; corporate methods; reasons for invalidation of the decision; dispute reorganization; the claim for redemption.